

Добрица
ЋОСИЋ

ВРЕМЕ
СМРТИ

КЊИГА II

СУВОБОРСКА
БИТКА

Copyright © 1972, Добрица Ћосић
Copyright © овог издања 2014, ЛАГУНА

Kupovinom knjige sa FSC oznakom
pomažete razvoj projekta odgovornog
korišćenja šumskih resursa širom sveta.

SW-COC-001767

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

**СУВОБОРСКА
БИТКА**

*Суворорску биџику у овој књиџи посвећујем
Антонију Исаковићу,
пријатељу, писцу биџака „Велике деце“
– синова суворорских раџника.*

Садржај

Глава прва	11
Глава друга	52
Глава трећа	109
Глава четврта	205
Глава пета	320
Глава шеста	383
Глава седма	485

ГЛАВА ПРВА

1

Посланицима Краљевине Србије у Петрограду Паризу Лондону:

*Ако за најкраће време не добијемо муницију за пољске
попове и хаубицу неминовно наступиће катастрофа српске
војске Србију чека зори слом нешто хиљаду осам стотина
петинаест Помађаци најхитније Наша војска не може
издржати ни десет дана а да непријатељ не дође до Кра-
ђујева И онда је слом Молиће и преклињите да нам се
муниција најхитније шаље Пашић Не зборавите најоме-
нути да је на Србију навалило седам аустријских корпуса
Ако нас снабде муницијом и обућом одолећемо и прођив
десет корпуса Пашић*

2

Генерал Мишић од Рудника види: Подриње, Мачва и Поце-
рина искренули се и нагнули ка Шумадији и Поморављу;

као да је аустроугарска армија претурила тај део Србије са селима и варошима, уз артиљеријску грмљавину просула је са небом, потоцима, глибом, па из брда и долина, помешаних са облачином и опалим лишћем, јединим друмом који води ка средишту Србије, међу шљивицима и забранима, стрњиштима и недобрим кукурузима – отиче све што је живо и вода, пролази све што може да бежи и што може да се понесе и повуче. Од тог претур и друм се изломио, загубио у шумарцима, селима, пустим пољима, па низ тај смоничави, изгацани усек међу враним врзинама и голим међашима, по закону Земљине теже и снази страха људскога и животињског – строваљују се и теку народ и стока, кола и пси, живина и покућство. Све у истом правцу. Против њега.

Јер данас једино он иде смером супротним од општег; једино он иде тамо одакле све бежи. Од Крагујевца, нико није стигао ни прстигао. Као да ни вроне не лете ка западу и бојишту. Отуда студен ветар бризне и закоси кишу. Тамо се и врхови планина поснежили. А пресрећу га унезвереност деце и стоке, прекор и мржња у погледима жена и стараца. Не скрива се шапком ни завесицама на окнима престолонаследниковог аутомобила; сусретне и отрпи свачији и сваки поглед.

Синоћ су у Врховну команду стигле депеше: пут за Лозницу, којим је прекјуче аутомобилом прошао командант Балканске војске и Казнене експедиције на Србију, фелдцајгмајстер Оскар Поћорек, његови, Поћорекови официри искитили су вешалима с поповима и старцима, а жарке поред плотова пострељаном децом и посеченим женама... Војвода Путник, пружајући му те депеше, опет је изрекао своју опомену коју после пада Шапца изговара уз сваки неповољан извештај са фронта: „Не заборављајте, Мишићу, тај фелдцајгмајстер Поћорек написао је у једној својој осветничкој наредби да је српски народ 'смрдљива, прљава,

злочиначка раса'. Подсећајте на то српске офицере. Стално их подсећајте ако нисте намерни швапском нареднику да будете коњушар.“

А на то је војвода Степа испричао како су Швабе старца воденичара привезале за воденичко витло, подигле устав и пустиле воду да окреће витло, они поседали уоколо и боли бајонетима воденичара, светећи му се за надвојводу Фердинанда и војвоткињу Софију.

Возач труби; откако су пошли из Крагујевца, он не престаје да труби. Ађутант протурио главу кроз прозор аутомобила и виче народу да се склони с пута и омогући пролаз генералу. То што му чин помиње и што се вози, пред њиховом муком непријатније му је од псовке коју чује и од тога што види како га многи и мрзе: он је један од оних што мора бити да су нешто криви за оволику њихову несрећу. Опмиње ађутанта Спасића да не виче на измучене и каљаве људе који су за собом оставили све, а не знају куда ће и докле ће; наређује нареднику-возачу да трубом не плаши децу и стоку.

Али пут је све гушћи, набијенији бежанијом; са запада, артиљерија је све развоветнија, подне прошло, у Мионицу не може стићи за видела. А мора стићи да прими команду од Бојовића и још вечерас почне с радом.

С којом мишљу да се загледа и наднесе над Прву армију, одмах да осете и знају сви, од команданта дивизије до последњег коморције и болничара, да је он ту и шта смера? Да чини само оно што је могуће и најбоље за њих. Која је то сада почетна командантска идеја, проста и јасна сваком војнику Прве армије, неодгонетљива фелдцајгмајстеру Оскару Поћореку, а спасоносна за српску војску? Напад. Да, напад. То је његова идеја водиља. Али напад успева само под одређеним условима. Напад води и у пораз. Услови, време, однос снага, то одређује значај напада. Томе је и најглупљег питомца научио у Војној академији,

то сваки поручник мора да зна из ратоводства и стратегије. Да је на командном месту фелдцајгмајстера – Оскара Поћорека, које би наредбе издао за сутра? Напад. Да, Србе гонити даље, не дати им времена да се среде, гонити их до уништења. Али он и фелдцајгмајстер Оскар Поћорек, уочио је то још у Церској бици, нису команданти сличних начела. Шта би Оскар Поћорек, да је на његовом месту, вечерас наредио Првој српској армији? То се мора појмити јасно. Јер, ма колико да је самоуверен човек, ако је Поћорек официр, ако било коју поуку из ратне историје признаје, пре но што напише заповест за сутрашњи дан, мора се замислити: Шта ли смера командант Прве српске армије?

Загледан у бежанију, пуши непрестано и тихо опомиње возача да жури што игда може. Али, кад аутомобил блатом заспе жене и децу, сјури говеда с колима у јарак, он каже возачу да не вози фелдцајгмајстера Оскара Поћорека, него српског официра, родом из Струганика, под Баћинцем, више Мионице. Кад наиђе на претурена кола, заустави и нареди возачу и ађутанту да помогну несрећницима, а он отвори врата и даје савете. За ту доброту више га прекорима испрате; мање ћутањем, најмање захвалношћу. Ако ађутант Спасић подвикне женама и старцима због безобразлука и увреде, он му каже:

Оставите их, поручниче. Несрећни људи морају бити зли. А док су зли, дотле могу да трпе и да се боре. Чим мене псује, народ још није изгубио наду.

У размимоилажењу с колима под арњевима, пуним деце, ћурки и гусака, аутомобил склизну у јарак и ту оста после узалудног труда возачевог. На позиве и молбе избеглицама да аутомобил извуку из јарка, нико не окреће главу; огрнути поњавама, врећама, под кишобранима, људи и жене суљају се погнути и настављају да корачају по блату у бестрагију. Он излази из аутомобила и љубазно моли жене и дечаке да погурају аутомобил из јарка. Пролазе поред

њега с гневним погледом. Генерал Мишић позива друге долазнике. Не чују га. Он диже корбач на групу старца и варошана, али без љутње каже:

Браћо, помозите, ја журим на бојиште.

Јеси ли ти краљ? – пита га старац који води краву и унука.

Нисам краљ, али сам српски генерал, пријатељу.

Ви генерали и Пашић доведе сте нас и довели – добацује варошанин под љубичастим сунцобраном.

Швабе су вас довеле доведе, а ми се трудимо да вас вратимо кућама, ћорава вам страна!

Где су вам топови? Кожу сте нам огулили за порез! У пљачки сте гори од Шваба. Шта урадисте са Србијом, пси вам кости оглодали?

Опкољавају га, стаје воз кола с арњевима. Генерала Мишића не вређају њихове речи: Добро је, љути су, мрзе, још могу да трпе. Пушта их да олакшају себи муку. И спрема се да каже: Људи се виде у патњи, народ на свадби, а држава у рату, кад се један с краја гомиле продра:

Па то је Живојин Мишић, будале! Како вас није срамота? Мишић из Струганика.

Гневни замукоше, загледаше се у њега, па у генерала, почеше да се гуркају с намером да му се што пре ишчупају из погледа, а они најогорченији повикаше са истом срцбом:

Што не кажеш, брате, да си Живојин Мишић? Ниси Свети Никола да те сви познајемо. Тако је, ниси нам слава, човече, да те по брковима знамо. Хајте, људи, да му ово чудо изнесемо на пут.

Има ли нам спаса, генерале Мишићу, кажи нам. Хоћеш ли их зауставити, побогу? Шта ће бити с нама?

Има нам спаса, пријатељи и сестре. И зауставићемо их, него шта, ако сви будемо радили оно што људима пристоји и што нам је дужност. Журим се, срећан вам пут! – на лицима им види: они желе много више да им каже, а он за њих нема другу реч ни више речи; чује аустроугарску

хаубицу, паљбу пред напад, па додаје: – Поделите несрећу и немојте јој се подавати, људи. Помозите војсци у трпњи и вери. Ја вам јамчим главом: брзо ћете се вратити кућама – поздравља их војнички и кроз обруч њиховог ћутања пробија се до аутомобила, који једва крену из каљуге и пожури узбрдо, трубећи.

На узвисини среће колону празних муницијских кола и групице рањеника који могу да ходају; аутомобил опет застаје јер се војници не склањају. Први пут види војнике своје армије. Не дају му да прође, иако знају да у овом аутомобилу може бити само врховни командант или војвода Путник. Рањеници се свађају са цивилима, не хају за труљење и вику поручника Спасића. Он дубље навлачи шапку на чело: не жели сада да га препознају. Ађутант излази из аутомобила да среди комору што се скрхала крај претурених кола избеглица. Паљба швапске хаубице траје.

Па то је Главица! Ту је полагао испит за капетана: борба батаљона у заштитници. Одлично положио. А шта ће сада, са армијом? Не пред Путником, као онда на капетанском испиту. И не пред престолонаследником Александром. Он не испуњава заклетву дату краљу; мала је то обавеза пред оволиким страдањем. Пред овима који беже и кисну, који не знају куда ће, пред тим уплаканим девојчицама које туку краве, и тим босим рањеницима и војницима без шињела и цокула, пред онима што га псују путем од Крагујевца, пред њима се полагаје један испит данас. Зажеле се Главице, од дивље крушке да погледа просторе своје армије: хитро излази из аутомобила, прескаче жбуње и успиње се до старе дивље крушке под којом је комисији Генералштаба именовано коте и полагаје чета и водова не гледајући у војне карте, јер је то његов завичај.

Тамо, по оним брдима, козе је чувао, о распустима лутао луговима, као командант дивизије у Ваљеву војне вежбе

изводио. Стаје под крушку, ослања се на њено дебло, диже шапку са чела: пред њим планине и брежја измешани са облачином; долином се расканурала Колубара, беласка се Ваљево. Окупирано. Није једном, као официр, под овом крушком загладан у предео помислио: За воћке и погибије нема бољег земљишта. Да отхрани, одбрани, сахрани. Планине се за дивизије разместили; огранци се за пукове поређали; брегови се за батаљоне узвисили; косе се за чете јуре и повијају; Колубара се за заштитнице сканурава и претходнице је без понтона прелазе... То су простори његове армије. И Шесте армије фелдцајгмајстера Оскара Поћорек. Овде он мора бити најпре заустављен, па најурен преко Дрине и Саве. Чиме и када? Како с преполовљеном армијом и без артиљерије? Ако га умом и вољом не надвиси, чиме ће другим? Срећа послује око пара и жена, у судбину народа она не завирује.

Буковик и Краљев сто прислањају се на Маљен, Маљен на Сувобор, овај на Рајац и Рудник што се грби и пресреће гукошке успоне; Колубара се разлива и плави долину, потоци се сплићу, брегови се размичу, па опкољавају и гомилају; урвинама нигде краја; путеви се тање, прекидају; аустроугарска војска се губи у шумама, потања у глиб, завејава је снег, смрзава се на Маљену, Сувобору, Руднику...

Али шта треба данас и ноћас учинити? Шта фелдцајгмајстер Оскар Поћорек не предвиђа да ће српски командант урадити? Велика битка почиње великом мишљу. Тихо, сударом командантских интелигенција, тако је говорио војним питомцима на часовима стратегије. А прећутао је да сваки добар командант има два противника: свог старешину и непријатеља. И он ће морати против двојице: војводе Путника и фелдцајгмајстера Оскара Поћорек. Путнику се не потчинити, Поћорек одгонетнути. А како с командантима дивизија, начелником штаба армије? И то

су противници које мора савладати. Шта против хиљада очајника и несрећника који му чине армију, а смишљају како што пре кућама да побегну?

Пред њим и наниже, друм се претоварио и кркља од народа и војске, стоке и топова с празним муницијским колима, од бежаније измешане с војском која се измучена бојевима и повлачењем отела свом рањеном и збуњеном команданту Бојовићу, па се расипа путевима, селима, пљачка и узмиче; топи се леђа окренутих Шваби.

Најпрече је: наћи крај и главу овом хаосу и претворити расуло у повлачење. Увести поредак у несрећу, дати облик и правац поразу. Да пораз и несрећа буду што сношљивији. Разабрати се у времену, суновраћеном и заплетеном. Наћи се лицем у лице с њим. Шта ли је фелдцајгмајстер Оскар Поћорек спремио за сутра, кад стигне до Колубаре? Куда ће главнину да усмери? Ка Београду или Крагујевцу?

Ађутант му рапортира да је пут раскрчен. Гледајући преда се, журно се враћа у аутомобил и припаљује цигарету. Иду, али све спорије. На друму, војска се меша са женама, стоком, сеоским колима. Скреће поглед на шуме: Рад за опстанак почиње завођењем реда у овом нереду, претварањем хаоса у поредак, несумњиво. Одвојити војску од избеглица, жена и деце, разлучити њихове патње. Натерати војнике у колону, одмах.

Киша не престаје. Ни швапска артиљерија. Стамњује се простор. На Медничком вису слама се дан. Све се збија у себе, у стрепњу.

Баћинац. Да ли је још жива дивља трешња коју је брао оног дана када су му се козе погубиле а стриц га толико истукао мочугом да је мати пребијеног морала у наручју да га снесе до бачије? Доле под Баћинцем је Струганик, очева кућа, браћа и гробље. Четврта је година како није слушао њихове бриге и јадања. Најкасније за три дана Швабе ће

испразнити струганичке торове, бачије, подруме. Запа-
лиће највећу, белу кућу, његову родну кућу са оцаклијом
која мирише на буков дим и стари пепео. Изгореће и оне
велике црне наћве у којима се чувало брашно, а он је, и
кад је поручник постао, још веровао оном дечјем страху: у
тим наћвама, скривен у брашну, борави стари струганич-
ки ђаво...

3

Аутомобил стаје пред заустављеном бујицом народа,
војске, стоке; све гледа како официр јури војника.

Војник кога гони официр прескаче јарак и на узвишици
шљивика стаје уз прво стабло; официр пада у муљевиту
водурину што тече јарком, војник се враћа и сагиње да
придигне официра, овај се хитро усправља, чупа револвер,
наређује мукло:

Одложи оружје!

Војник дугим, сузним погледом прелази по бежанији
и војсци, чује командирову поновљену наредбу и види
револвер, скида пушку с рамена, колеба се да ли да скине
и торбу с муницијом и украденим хлебом, споро прилази
другој шљиви да уз њу прислони пушку и торбу, још спо-
рије се враћа до свог стабла и, опуштених каљавих руку, у
распукнутим опанцима, подераним сељачким чакширама,
похабаном копорану и с нагорелом шајкачом, сав потам-
нео и мокар, прислања се уз шљиву, без страха и пркоса
загледан у брда, одакле се ваља тутањ швапске артиљерије.

Официр скида опасач и њиме из све снаге почиње да
туче војника по глави и необријаном мршавом лицу: слете
му шајкача, рукама се чврсто привезује за шљиву, прис-
лања потиљак уз дебло, углављује главу међу гране, добро

се причвршћује за ударце, али не жмури; између фијука командировог опасача види људе и стоку.

Војникова чета стоји на друму, слуша пљесак опасача; пристижу гомилице војника, стају, гледају, ћуте у блату, уз њих и око њих прикупљају се жене и овце, говеда и варошани с коферима; старци користе застанак да среде товари у колима и препрте торбе. Деца испод арњева гледају како официр туче војника.

На колима пристижу Ђорђе Катић и Тола Дачић и стају. Ђорђе гледа коњима леђа, Тола силази с кола, пробија се кроз гомилу: да онај уз шљиву није неки од његових синова? Кад се увери да човек низ чије лице липти крв није ниједан од његових, стаје уз врзину и занемелим, прозоблим и каљавим људима говори огорчено:

Гледај, народе, своју срамоту и упамти како пролази швапски шпијун. Такви као онај уз шљиву границу сломише, војску побунише, бездушници. Зато ми и бежимо овако безглаво у материну, да нам Швабе куће опљачкају, попале и побију оно што је преостало живо. Гледајте, људи, за свој науку и поуку деци.

Толе, јеси ли полудео? – викну Ђорђе Катић. – Какав шпијун, шпијуни ти у недрима! Мученик. Бос. Сељак. Шта да изда кад је све пропало? Није везан, а трпи. Где ти је пушка, слепче? Црна земљо! О, јадни народе, војско бедна, црна Србијо! Војници, шта гледате, срам вас било! Убијте гада с еполетама! Војниче, несрећниче, бежи. Ако си човек, бежи. Удри, Швабо, горе смо заслужили.

Генерал Мишић слуша и смишља шта да учини.

Бије Шваба. Бију официри. Бије киша. Све бије, људи. Српска војско, бог да те прости – наставља Тола Дачић. – Не лелечите више. То је безумник што је силовао децу, па га бедна мајка препознала и тужила командире, видео сам својим очима како је било. Само батина може Србина да

уљуди, само под батином ми нисмо зверке. Шта да је мој син? Ћути, усруљо, једи глиб ти, старчино, и да је мој син, кад је пљачкао српске куће, силовао женску децу и шпијунирао за Швабе. И тебе, војниче, срам да буде што се буниш. Ја сам Тола Дачић из Прерова, четири моје пушке пуцале за краља и отаџбину. Четири, чујеш ли? Једна се сломи на Церу и ту оста. А три још раде, ако је Бог рекао. И ко од свих вас, колико вас видим, више поштује војника од мене?

Шта ти је, блесавко? Замукни! – Ђорђе Катић га муну бичем у ребра, па од срамоте шмугну ка својим колима.

Генерал Мишић, чији аутомобил нико не примећује, наређује возачу да крене напред. Аутомобил се сјури низ пут и нагло заустави испред гомиле, која се повуче у јарак и наби уз врзине.

Из аутомобила излази ађутант, отвара врата генералу. Живојин Мишић баца недопушену цигарету и брзо корача преко јарка у шљивик.

Опасач последњи пут фијукну, пљесну војника по руци и, испуштен, паде између официра и војника, који пушта дебло шљиве за које се држао, искривљеног лица стоји непомичан, покоран, руку опуштених низ подеране чакшире. Зури у црвене пешеве генералског шињела и еполете, које је хитрим, косим погледом већ видео официр, па се сагиње да узме опасач, још хитрије се усправља, окреће и стаје мирно пред генералом Мишићем, који га пажљиво загледа: овоме није био наставник стратегије, овај није служио у његовој дивизији; не познаје га. Познаје га: застрашени господичић, а батинаш. Због сабље, а не због слободе постао официр. За леђима чује шапат:

Живојин Мишић, људи. Он, Жућа, он. Црвено и еполете, виде ли? Јесте, жути бркови. Човек да среди ову несрећу. Доцкан, брале. Кад човек хоће, никад није доцкан. Тврдим ти: овај Швабама колац побија. Хоћеш, чвор!

Генерал Мишић приђе поручнику, дохвати еполету и откиде је, поручник се занесе, он дохвати и другу и баци је у трње. Поручник муца:

Наговарао војску на бекство. Одбио да иде у заштитницу, господине генерале.

Нисам вас то питао. Из ког сте пука?

Командир чете Трећег батаљона Првог пука Дунавске дивизије првог позива.

Да се јавите команданту пука за распоред у вод. Кад будете разумели шта је војник, јавите се команданту пука да процени може ли вам поверити чету. И, господичићу, запамтите: Бог може да буде свиреп и неправедан, а командир је дужан да буде добар и праведан. Губите ми се с очију! – окреће се војнику и загледа се у његово изубијано и раскрвављено лице: планинац, тврд, зна за велику муку и још може да трпи; он још увек сме да се окрене ка Дрини и јурне напред. Диже шаку ка ободу генералске шапке и поздравља војника. Каже му тихо, само он да чује:

И овај дан је у твојој судбини, војниче. Умиј се и уђи у аутомобил. Пожури. – Унезвереном војнику каљаве руке беспомоћно висе низ чакшире. Генерал Мишић се враћа на друм, стоји на узвишици пред згомиланом војском и избеглицама:

Помоз' бог, јунаци!

Кроз кишу и грмљавину аустроугарских топова гледају га немо, не отпоздрављају му одмах, ни сви. Мотре строго и забринуту. И они могу да се окрену ка Дрини и јурну напред, закључује. Њих није само страх. Чему да се надају, питају га очима. Одговара им:

Постројте се у колоне и крените даље. Ускоро ће ноћ. Треба коначиште и вечеру да тражите.

Глиб ћемо за вечеру. Бару да пијемо. У трњу да спавамо.

Сви се окрећу и траже војника који се претећи проде-
рао. Генерал Мишић не жели да га види, зна: тај све сме.
Тај неће побећи с положаја.

Сутра ћете с казана да вечерате. По чутурицу ракије да добијете. А спавање вам од Шваба зависи. Ако не јури да вас убије, спаваћете у сувоти – говори мирно не дижући глас.

Официри шапућу војсци команде. Неко од избеглица продера се претећи:

А шта ће да буде са Србијом, Живојине Мишићу?

Видиш ли, народе, шта је генерал? Генерал, а исти ми. Живојин Мишић, а личи на све српске војнике! – чуди се гласно Тола Дачић. – Ако му скинеш шињел и шапку, видећеш га за плугом и с мотиком. Човек, исти ко ми. Па га не слушај ако можеш и смеш. Исти ко ми – сељак мученик. И чик, мајчини синови, да му не верујете! – наставља да виче Тола Дачић.

Војници који кренуше да се постројавају, стају и загледају се у генерала.

Морамо да радимо и мислимо, браћо. Много да радимо. Али најпре треба да застанемо и, уместо стражњице, Шваби окренемо лице. Да му се људски загледамо у очи. Тад ће он да се уплаши и нама да окрене леђа. А ви ћете да се вратите кућама.

Тако је, и друго не може, генерале Мишићу – каже Тола Дачић, одваја се од крава и жена и креће ка њему: жели да се поздрави с њим, да прича у Прерову како се лично здравио са генералом Мишићем, а и за синове то може бити добро и корисно.

Ђорђе Катић од стида што познаје Толу Дачића и што је с њим догде стигао ошину коње и јурну јарком.

Генерал Мишић поздравља војнички и жури ка аутомобилу; Тола Дачић кидише за њим, али му се на путу испречују жене и старци с којима се мало пре свађао и гурају га у јарак.

Шта чекаш! Улази, војниче! – наређује генерал Мишић изубијаном војнику. Како се зовеш? Куд ћу овакав? Драгунтин. Испрљаћу све, господине.